

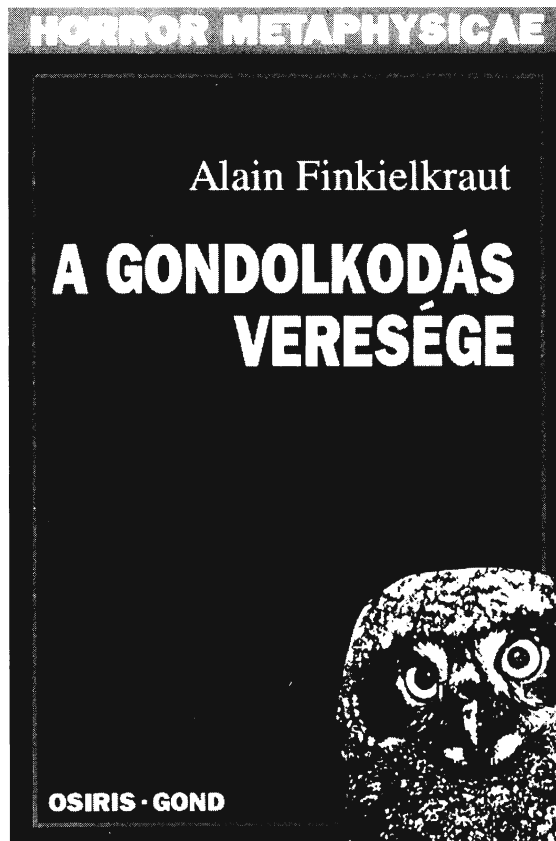
Marx József

Mit ér a kultúra az ezredfordulón?*

Alain Finkielkraut magyar recepciója frissnek mondható. A *La défaite de la pensée* 1987-ben jelent meg a Gallimard-nál, és most, az Osiris „Horror metaphysicae” sorozatában a *Gond* című folyóirat közreműködésével rendkívül alapos kiadói munka eredményeképpen – fordító dr. Vidor Pálné, kontrollszerkesztő Angyalosi Gergely – magyarul is olvasható. Az eltelt idő éppen csak arra volt elegendő, hogy megítélhessük, a francia médiumokban gyakran szereplő professzor a maga franciás könnyedségével és eleganciájával vajon divatos jelenség-e csupán, vagy figyelemre méltó alakja annak, amit többkevesebb jogosultsággal „európai gondolkodásnak” nevezhetünk.

Gyanakvásunkat egyfelől a siker táplálja. Hogyan, népszerű filozófus? Ez a gondolkodói kategória Szokratész óta önellentmondásnak látszik, holott a meghallgatás joga mellett, ami a sikerhez vezető út első lépcsője, minden gondolkodó elkötelezte magát. A gyanakvást azonban erősíti, hogy Alain Finkielkraut következtetéseinek vektora sok tekintetben megegyezik a kulturális publicisztikában felkapott nézetekkel. Ami-

*Alain Finkielkraut *A gondolkodás veresége* című kötetéről, (Osiris–Gond, 1996)

kor Alain Finkielkraut korunk kultúrájáról mint a szabadidő-ipar szülte csebecséről szól, látszólag csatlakozik azokhoz, akik Európa kultúráját az amerikai entertainment-felfogástól féltik, és hajlandók lennének akár szellemi védővámot vonni féltett kulturális identitásuk köré. Amihez – mint tudjuk – politikai eltökéltség szükséges.

Az esszé alaposabb elemzése azonban hamarosan meggyőzi az olvasót, hogy Alain Finkielkraut, aki egyébként nagy hangsúlyt helyezett műve írói megformálására is, korántsem a szokásos – és ezért sikeres! – kulturális jeremiádák szerzője, bár kétségtelen, az esszé *hangulata*, amit már a cím is erőteljesen sugall, jelzi, hogy a szerző távol áll a mindenkori Panglossokra jellemző önelégültségtől.

Alain Finkielkraut nem a kulturális elkorcsosulást veti kortársai szemére, hanem – micsoda különbség! – a kultúra infantilizálódását. Megállapítja, hogy a kultúra szó újfent gyanússá vált, igaz, most senki sem ránt pisztolyt, de a kultúra gondolatának említésekor egyre többen vannak, akik „a maguk sajátos kultúrájával hozakodnak elő”.

Számunkra, magyarok számára az esszé egyébként külön örömeket tartalmaz: már az indítás is olyan reminiscenciákat kelt, amelyek mélyen „tárgyszerűek”, azaz a kultúra hagyományba ágya-

zottságát jelzik. Alain Finkielkraut gondolati építmenyének trambulinjául azt az 1926-os Julien Benda-tanulmányt választja, *Az írástudók árulását*, amelyet kortársként Babits Mihály is fontos írásként dolgozott fel, s amely 1978-ban, esszéinek és tanulmányainak gyűjteményes kötetében csak úgy jelenhetett meg, ha a kiadó olyan „megjegyzést” fűzött hozzá, amelyben többek között leszögezte az akkor érvényes osztályálláspontot is: „Babits ebben az esszéjében – meglehetősen naivul, a korabeli Európa politikai erőtereit kevésbé ismerve – a szélsőjobb és a szélsőbal közé bizonyos tekintetben egyenlőségelet tesz.”

Alain Finkielkraut ma is azt állítja középpontba, amit Babits Mihály is a tanulmány döntő vonatkozásának tartott: „Méltatlankodó megdöbbenéssel állapítja meg Benda – írja a mai esszéista –, hogy korának írástudói nem az örök értékek ápolását vállalják immár, hanem minden képességüket és tekintélyüket adott környezetük szellemiségének szolgálatába állítják.”

Alain Finkielkraut – Benda gondolatainak nyomvonalán – eljut Herderhez, a német romantikához, amely a felvilágosodás univerzalizmusával szemben a népi szellem, a Volkgeist megszólaltatója volt. A felvilágosodás univerzalizmusa értelmében a nemzetbe való beilleszkedés nem jelent beolvadást. Amikor a forradalmárok azt kiáltották: „Éljen Franciaország!”, nem gondolták, hogy országuk csak a „törzsökös” franciák állama. „Nem azért fosztották meg az embereket előbb címeiktől, aztán funkcióiktól vagy nemzetségtudatuktól, és szüntették meg a születési kiváltságokat, hogy aztán szülőföldjük keretei közé szögezzék őket.” Az etnikum mint osztályozási szempont – szemben az embermivolt általános meghatározottságával – nem volt náluk napirenden. Herder vetése azonban beért. Nem véletlenül. Olvassuk el nagy művét, az életét végigkísérő *Esszék az emberiség történetének filozófiájáról* címűt, s rögtön érezzük, hogy nála a történetiségében felfogott kultúra minden nemzet számára megadja azt az emelkedettséget, amit a haladás próféta, a civilizáció elkötelezett hívei nem tudtak biztosítani. „A Föld melyik népének nincs saját kultúrája?” – teszi föl Herder a nevezetes kérdést, majd egyértelműen fölzengeti a patriotizmus nagy szólamát: „Senki sem azért szereti szülőföldjét, országának erkölceit és nyelvét, feleségét és gyermekeit, mert ők a legjobbak a világon, hanem mert az övéi, félti őket és saját fáradozását szereti bennük.”

Herder egyértelmű nyíltsággal vallja, metaforába csomagolja, amit minden totalitáriánus rendszer meglovagol: „Még a vándormadarak is ott raknak fészket, ahol születtek, és a leggonoszabb, legdurvább szülőháza gyakran a legvonzóbb kötelék az emberi nemzetség számára, amely ezt szokta meg.”

De Herder ezen a ponton is túllép. Művének 1785-ben befejezett *Második könyve*ben az európai kultúra gőgjét leplezi le, azt a gőgöt, ami elegendő indokul szolgált a barbár népek meghódítására egy olyan civilizáció nevében, amely fejlettebbnek tudta magát, mint a meghódított ázsiai birodalmak. Hindosztán dicsérete végződik ezzel a kárhozzátással: „a szorgalmas és igénytelen nép [...] aránylag békés nyugalomban élhetett, mert messze volt; végül azonban megjelentek az európaiak, akiknek semmi nincs messze, és egész birodalmakat osztottak szét ajándékba egymás között. Bármilyen árut vagy híradást hoztak is onnan, semmivel sem tehetik jóvá a kárt, amelyet egy ellenük mit sem vétő népnek okoztak.”

Ez a megjegyzés, amely egyfelől helyesen látja a gyarmatosítás gazdasági okait, másfelől azonban a helyi despotizmusoknak – a nemzeti elfogultságok tiszteletben tartásával – menlevelet ad, már csírájában tartalmazza mindazt, amit Alain Finkielkraut az etnográfus, a strukturális antropológia alapjait kidolgozó Lévi-Strauss nyomán mint századunk jellegzetes töredékértékét vesz szemügyre, az etnocentrizmust. S itt érkezünk el az esszé legfontosabb tételéhez: amíg a hódítóval szemben az etnikum, a másság elismertetése *védelmet* jelentett, amíg a hódító aggályos civilizációjának leplezése segítette a másságban rejlő értékek legitimálását, addig mindez abban a pillanatban, amikor a hódító lelép a történelem színpadáról, szoros köteléket jelent, visszahúzó erőt olyan életviszonyok közé, amelyekből az ember szabadulni igyekszik. „Az identitást hirdető logikából kiszorul az egyén” – állapítja meg Alain Finkielkraut, aki szemügyre veszi a gyarmati uralom alól felszabadult országokat, és kénytelen hangsúlyozni: „Az egypárti kormány a kulturális identitás élvénének legmegfelelőbb politikai értelmezése volt.”

Feleleveníthető újfent a német romantika: a nemzeti kultúra féltése az „idegen elemektől”. „Mind, ami idegen, minden, ami komoly indok nélkül hatolt be egy nép életébe – írta Joseph Görres –, az kórokozóként működik. Ezért mindez kiirtandó, ha a nép egészséges akar maradni.” Ettől a gon-

dolattól már kicsiny lépés a rasszizmus, amely egyfelől széttöri az egyetemes emberi nem gondolatát, másfelől szükségleteinek megfelelően rangsorolja az emberi gondolkodásmódokat. Vagyis szétválaszt és besorol. S ha komoly tudósként, komoly politikusként a faj fogalmát nem lehet így használni, kísért még a „kollektív lélek” kultusza, amely szerint minden egyes nép nemzeti „sajátossága” a génekbe ivódott, vagyis legitim a szétválasztó jelek hangsúlyozása az egységes emberi nem tudományos tényeivel szemben.

Az esszé példák sokaságán mutatja be, sem a tudomány, sem az iskola, sem például az olyan nemzetközi szervezetek, mint az UNESCO nem tudnak megbirkózni a kulturális közösségbe való kényszerű bezárkóztatás identitástöbbletéből, valamint a másság már-már kultikus tiszteletét kísérő egyetemességihiányból fakadó problémákkal. A megoldás – a posztmodern elmélkedők szerint – már Gordionban adott volt. Ha a kultúra képtelen a társadalmak közötti egyenjogúsítás eszközeként fellépni, ezért a kultúrát kell hibáztatni, feltételezve, hogy a kultúra olyan gyámkodó fórum, amely éppenséggel akadályozza a kultúrák egyenjogúsítását. A gondolkodást kell letaszítani arról a trónról, amelyre a felvilágosodás helyezte, teret adva az olyan elemi cselekvéseknek, mint például a sport vagy a tánc. A szerző szerint „az öröm elve – ez a posztmodern formája az egyéni érdekelttségnek – kormányozza a szellemi életet. Már nem arról van szó, hogy az embereket autonóm szubjektumokká tegyék, hanem arról, hogy

ALAIN FINKIELKRAUT

A gondolkodás veresége

Rem János,
 a fajú rekis bintót
 a Radafat en a Sajfelo,
 His am: ralemat,
 Alain Finkelkraut
 21 december 1996.

közvetlenül fellépő vágyaikat elégítsék ki, a legolcsóbban szórakoztassák őket.” Alain Finkelkraut végső értékelése korunk kultúrájáról: hozzásegítette az embereket ahhoz az értehez, hogy a szabadság nem egyéb, mint a csatornaváltás lehetősége a televízióon. Megszűnt annak tudata, „hogy a kultúra maga több, mint egy ösztön átmeneti kielégülése”.

Vajon nem ezt állította-e – Bendára reflektálva – Babits Mihály is? Aki magát erőszakellenes nacionalistának vallván sem tudott mást mondani a *magyarok igazságára*, mint hogy abszurdum: „mintha az igazság nemzetenként változna, s nem volna fölöttes és pártatlan bírós, hanem csak a helyi érdekek szolgálja.” Babits Mihály esszéjében szembeszegül Herder patriotizmusával. Az *igazi* írástudó: „Szereti hazáját hibáiban is, de szó sincs róla, hogy *hibáival együtt* szeretné. Minden hibáját kétszer érzi, és szó sincs róla, hogy erényeknek látná!” A költő a goethei világirodalomhoz fordul példáért, hiszen így folytatja: „Gondoljunk a zsidó prófétákra, gondoljunk Dantéra vagy Adyra!” Vajon Babits Mihály allúziója ma célba ér-e? Vagy csak az elit sejdíti meg az utalásban rejlő univerzalizmust, amit egyébként a költő kemény indulattal így is megörökített:

*Nem a kenyér a minden, sem a fajták
 állati tülekvése, ami most van:
 krisztustalan próféták, mondjatok már
 legalább annyit, hogy nem ez a Krisztus.*

(Vers, apostolokról)